

Casos d'educació artística a primària

Autoria: Pau Monfort Monfort / Ester Forné Castaño / María José Ortiz Romaní / Sonia Benitez Ferrando

L'encàrrec i la creació d'aquest recurs d'aprenentatge UOC han estat coordinats per la professora: Aida Sánchez

PID_00299133

Primera edició: febrer 2024

coronaVIUS. Una producció de dansa-teatre amb *Soundpainting*

Autor: Pau Monfort Monfort

Tipologia

Dansa/Teatre

Música/So

Centre educatiu:	CEIP Cervantes (Castelló).
Curs o nivell:	4t, 5è i 6è de primària.
Durada:	4 mesos.
Agents implicats (dins o fora del centre):	Mestre impulsor (especialista en educació musical i educació plàstica i visual). Artista convidada (Angélique Cormier).

Context educatiu

El CEIP Cervantes és un centre d'una línia situat al centre de Castelló de la Plana. La degradació urbanística del barri on es troba i el trasllat de les famílies de nivell socioeconòmic mitjà a zones de la ciutat de nova construcció ha fet que el centre hagi experimentat un canvi progressiu en la composició de l'alumnat. Actualment, la majoria d'infants són provinents de famílies migrants i de nivell socioeconòmic baix.

Aquest projecte es va dur a terme el curs 2020-2021, enmig de les restriccions produïdes per la pandèmia de la COVID-19. A causa de la reorganització per reduir les ràtios per aula, al centre es van crear grups d'alumnat heterogeni i internivell. El projecte es va fer amb dos d'aquests grups, que barrejaven alumnat de tres cursos (4t, 5è i 6è de primària). La durada del projecte va ser des de l'inici de curs fins a finals de gener. Les dificultats per dur a terme activitats de moviment i d'interpretació musical dins les aules (impossibilitat de reorganitzar l'espai de les aules, ús de mascaretes, restriccions pel que fa a desinfecció i ús d'instruments musicals, etc.) van fer que sorgís la idea d'elaborar un projecte interdisciplinari que es desenvolupés a l'aire lliure. A més, la necessitat de l'alumnat de gestionar el daltabaix emocional produït per la crisi sanitària va vehicular, quasi de manera inevitable, la tria de la temàtica en direcció a tot allò relacionat amb la pandèmia. Per aquest motiu, el projecte va prendre forma de tríptic, de manera que es pogués reflexionar sobre el passat, el present i el futur d'aquella situació que angixava tant l'alumnat.

Descripció del procés

coronaVIUS és una producció audiovisual de dansa-teatre elaborada fent ús de *Soundpainting*. El *Soundpainting* és una llengua de signes per a la creació multidisciplinària en viu creada per Walter Thompson el 1974 (Thompson, 2009).

Es tracta d'un recurs creatiu i didàctic de gran potencial que permet comprendre en directe i amb diferents disciplines alhora: arts plàstiques i escèniques, música, dansa, etc. Per exemple, amb el gest *Long Tone* («to llarg») podem indicar que els músics interpreten una nota de duració llarga, sense especificar l'altura o la intensitat del so. Aquest mateix gest, però, serveix per indicar un moviment fluid i continu per a les ballarines i ballarins, o una línia contínua per als artistes plàstics. Per aprendre més sobre aquesta llengua de signes i veure performances, podeu consultar el canal de YouTube de Walter Thompson (<https://www.youtube.com/@walterthompson2334>).

Figura 1. El docent, emprant la llengua de signes Soundpainting per fer indicacions en la creació escènica
Font: Pau Monfort.

Fent ús d'aquesta eina, juntament amb l'alumnat de 4t, 5è i 6è de primària es va dissenyar una coreografia en forma de tríptic: el passat, el present i el futur de la pandèmia serveixen com a eix temàtic per estructurar l'obra, construïda sobre música de compositors dels segles xx i xxi, i amb inspiracions també en la dansa contemporània, la performance i la cruïlla entre arts plàstiques i el moviment.

La idea inicial del projecte partia de tres premisses: que treballés les arts plàstiques, la dansa i la música de manera integrada; que no fos un projecte únicament centrat en les arts, sinó que tractés un tema triat per l'alumnat, desenvolupat a través de les arts; i que el *Soundpainting* fos l'eina per articular aquesta connexió. Com a inspiració per als estudiants, va servir de gran ajuda la visualització del documental *Five Days to Dance* (2014), dirigit per José Andreu i

Rafa Molés, que recull l'experiència de dos coreògrafs portant a escena una coreografia en cinc dies amb alumnat de secundària sense experiència en arts escèniques.

Un cop acordada la nostra temàtica, es va decidir dedicar una part de la coreografia a cada moment de la pandèmia (passat, present i futur, com ja s'ha dit) i, després, es va fer una pluja d'idees que va servir per recollir conceptes, paraules o fets que poguessin ajudar a idear els moviments.

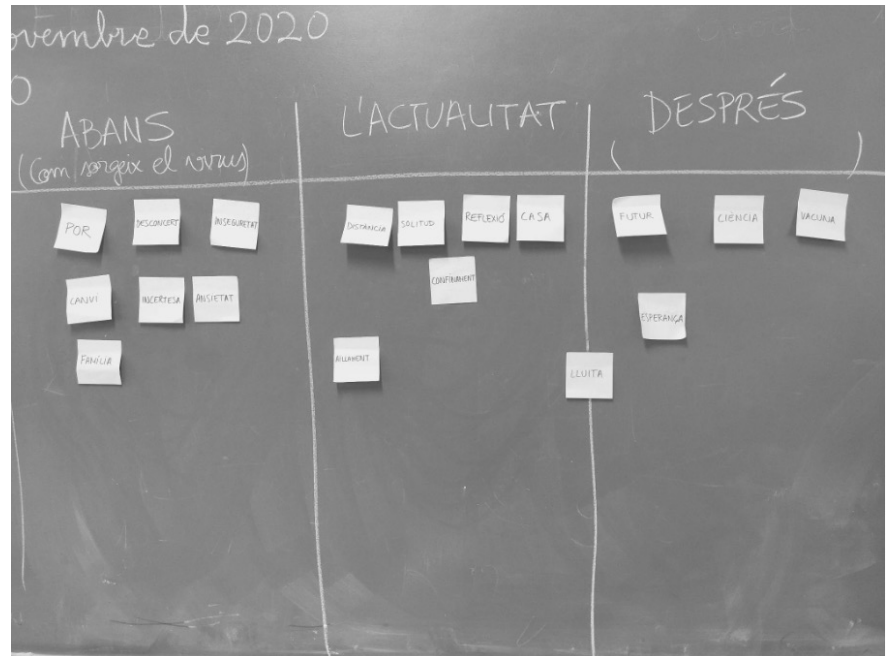

Figura 2. Recull d'idees i conceptes per teixir la proposta escènica
Font: Pau Monfort.

Per introduir l'alumnat al llenguatge de *Soundpainting* i a la dansa contemporània, es van dedicar les primeres setmanes del curs a fer jocs i exercicis per aprendre els signes i guanyar confiança amb el seu cos. La coavaluació per rúbrica els va animar a practicar tant pel que fa al rol d'interpret com al de *Soundpainter*, que és la persona que dirigeix i compon la creació fent ús dels gestos. Tot i que en el producte final el rol de *Soundpainter* va anar únicament a càrrec del docent, durant les sessions d'aprenentatge també es va donar l'oportunitat a l'alumnat de practicar en aquesta posició. L'objectiu principal d'aquestes sessions era transmetre la idea que no importa l'experiència prèvia: tothom té capacitat per moure's i expressar idees amb el moviment.

Abans d'iniciar el procés de creació de la coreografia, es va proposar a l'alumnat una selecció de tres obres de música contemporània (una per moviment) seguint criteris de durada, caràcter i contingut programàtic de la producció: *Turangalila-Symphonie* d'Olivier Messiaen, *Agua de Amazonia* de Philip Glass i *Sensemaya* de Silvestre Revueltas. Prenent com a base sonora aquestes peces, es va començar a treballar en els moviments que sorgien dels exercicis de *Soundpainting* i com aquests moviments podien connectar amb les idees i conceptes que es volien transmetre. Les coreografies van anar creixent a mesura que es practicaven a les sessions, al llarg de les setmanes, sempre tenint en compte les propostes dels estudiants. Aquest debat i el fet de seguir un procés lent i no-lineal, d'assaig/error, va servir perquè experimentessin a la pràctica com són els processos creatius.

Paral·lelament al disseny de les coreografies, es van dur a terme dos tallers per descobrir les possibilitats de les arts plàstiques aplicades a allò escènic: un sobre l'art de l'origami gegant, impartit per videoconferència per l'artista Angélique Cormier (usat en escena al solo del primer moviment); i l'altre sobre la projecció del traç derivat del moviment corporal, prenent com a referència l'obra dels artistes Trisha Brown i Tony Orrico (aplicat al segon moviment de la producció).

Figura 3. Vista general de l'escena en el segon moviment, quan es duu a terme l'ús d'arts plàstiques associades al moviment
Font: Pau Monfort.

Figura 4. Ús d'un origami gegant com a element integrat en la proposta de dansa
Font: Pau Monfort.

Concepció didàctica

El principal recurs didàctic que vehicula aquesta proposta és el *Soundpainting*, com ja s'ha deixat entreveure en apartats anteriors. El *Soundpainting* té una sèrie d'avantatges que el fan molt interessant des del punt de vista didàctic: en primer lloc, no és necessari tenir experiència prèvia amb cap de les disciplines per poder prendre partit. Evidentment, si es tenen nocions de tocar instruments musicals, de dansa, de teatre o d'arts plàstiques es podrà treballar a un altre nivell, però aquest llenguatge té la virtut de poder iniciar a l'alumnat, des de la pràctica, en les diferents disciplines artístiques. D'altra banda, es treballa sempre des de

l'experimentació i la creativitat, de manera que l'error no penalitza sinó que s'integra com un element essencial (i positiu) del procés creatiu. D'aquesta manera, la present proposta s'alinea amb els nous models pedagògics musicals de finals del segle xx i principis dels xx: l'educació musical centrada en el «fer música», com defensen Keith Swanwick —«teaching music musically»— i Christopher Small —«la música és una acció: musicar (*musicking*)»—, així com en l'aprenentatge a través de l'experimentació i la creació musical, com proposa François Delalande.

A més a més, aquest projecte en concret posa el focus en l'expressió corporal des de la perspectiva de la dansa contemporània i la performance. Sovint, l'expressió corporal i el moviment han quedat relegats en l'educació musical en favor de la interpretació i la creació musical. El *Soundpainting* ajuda a enfocar la creativitat en general, i en aquest cas en l'expressió corporal, no des d'una visió d'expressió espontània o original, sinó més aviat des d'estructures acotades que fan de bastida i permeten la improvisació i la creació dins d'uns límits, permetent així que tot l'alumnat aprengui a improvisar i a crear.

Finalment, i també amb relació a l'expressió corporal, es treballen les arts plàstiques com a reflex de la plasmació en dibuix dels moviments del cos (vegeu la col·lecció de performances *Penwald* de Tony Orrico), així com de l'ús de peces d'origami que són incorporades a la creació escènica en moviment.

Principals desafiaments

El procés d'enregistrament en vídeo es va realitzar en pla seqüència, ja que s'entenia com una creació escènica única, i amb mitjans tècnics força precaris: tres tripodes, tres dispositius mòbils personals i molta cinta adhesiva. La manca de recursos humans també va complicar l'enregistrament, perquè la gestió del grup, la direcció escènica i el control de les cambres, així com la postproducció, va recaure en un únic docent. Aquests inconvenients no fan més que posar en relleu la importància del treball en equip i la codocència com a elements essencials per desenvolupar projectes viables a l'aula. Per sort, la proposta va tirar endavant gràcies a un propòsit clar: s'havien de potenciar les fortaleeses (implicació de l'alumnat) i dissimular les debilitats (per exemple, a través de l'edició de vídeo per seleccionar els millors plànols o l'ús del blanc i negre per «tapar» l'absència d'un vestuari dissenyat per a l'ocasió).

Les restriccions a causa de la pandèmia feien impossible una representació en directe amb públic. Per aquest motiu, es va apostar des del primer moment per una producció audiovisual a manera de videodansa que es pogués estrenar en una emissió en *streaming*, i es va aprofitar el que semblava un inconvenient per implicar les famílies i poder arribar més enllà de la comunitat educativa. A més, el canal de missatgeria instantània de l'escola va servir per fer promoció de l'esdeveniment. El fet de poder comentar en directe, mitjançant un xat, la producció que ells mateixos havien realitzat va dinamitzar molt l'activitat. Després de l'estrena, l'obra va quedar allotjada a YouTube i es pot veure a l'enllaç següent: <https://www.youtube.com/watch?v=6ghwlfM4JBg>

Aquest projecte va suposar un repte important tant per a l'alumnat com per al docent, ja que es tractava d'un projecte de llarga duració, al qual els estudiants d'aquest centre no estaven avesats. A banda de les dificultats exposades més amunt, cal tenir en compte que enmig del procés l'escola va patir un trasllat

d'instal·lacions inesperat, amb tot el que comporta en l'àmbit d'utilització d'espais. Això, sumat a les dificultats d'una part de l'alumnat de ser conscients de l'objectiu final del projecte, va fer trontollar l'èxit de la proposta.

Principals aportacions

Malgrat els inconvenients sorgits durant el procés, podem remarcar uns quants aprenentatges interessants recollits pel camí. En primer lloc, la cohesió dels grups, que s'havien reorganitzat a causa de la pandèmia a l'inici de curs, es va veure afavorida gràcies a aquest projecte. En segon, la percepció de l'alumnat en relació amb aquesta proposta didàctica va ser positiva sobretot després de tancar el projecte, una vegada s'havia exposat a la resta de la comunitat educativa la projecció del producte audiovisual, i és en aquest moment en què gran part dels estudiants van ser conscients del bon treball que havien fet i ho van valorar degudament. A escala docent també va suposar un desafiament per les diverses raons ja adduïdes anteriorment, i dur a terme aquesta proposta també ha servit per fer patents les millores en l'àmbit d'avaluació formativa i les mancances que suposa no poder treballar amb més docents de manera col·laborativa.

Tot i que pel que fa a centre el desenvolupament d'aquest projecte va passar inadvertit, en la fase final de difusió del producte audiovisual sí que va tenir molta repercussió: moltes famílies del centre i tot l'equip docent van participar en la presentació i van contribuir a compartir-lo. A més, diversos docents es van interessar *a posteriori* per com s'havien dut a terme les diferents fases del projecte, i van mostrar interès en col·laboracions en futurs projectes.

Referents

Thompson, W. (2009). Soundpainting: El arte de la composición en vivo. *Revista Eufonía. Didáctica de la música*, 47, pàg. 77-83

Els detalls i les coses. Un projecte sensorial d'arts vives

Autora: María José Ortiz Romani

Tipologia

Multidisciplinari

Residència artística

Centre educatiu:	CEIP Verge dels Dolors (Benilloba, Alacant).
Curs o nivell:	Grup motor: 3r, 4t, 5è i 6è de primària. Grups col·laboradors: aules d'infantil, 1r i 2n primària.
Durada:	Sis mesos.
Agents implicats (dins o fora del centre):	Creadors: Taller Placer (Paula Miralles i Vicente Arlandis). Artistes col·laboradors: Amalia Ruiz Larrea i Nil Gallego. Altres agents implicats: Gremi de mestres confiters i pastissers de València. Mestra coordinadora: Rebeca Sanjuan Cano. Docents col·laboradors dels diferents nivells participants. Equip de coordinació conformat pels agents educatius i culturals implicats en el programa.

Context educatiu

El CEIP Verge dels Dolors està situat a la localitat alacantina de Benilloba, un poble de 700 habitants envoltat de muntanyes i camps d'oliveres. Comparteix instal·lacions amb la Secció IES Pare Arques de Cocentaina. L'alumnat prové de catorze poblacions, per la qual cosa l'escola compleix un paper molt important pel que fa a la socialització. Hi ha poblacions en les quals només viuen dos nens a l'hivern, d'edats dispars, de manera que el centre escolar esdevé un espai de relació social i de creació de vincles.

Durant el curs 2022-2023, aquest centre va ser seleccionat per participar en el programa de residències artístiques a les escoles, «Resistències artístiques: processos artístics en entorns educatius», impulsat pel Consorci de Museus de la Comunitat Valenciana (CMCV) en col·laboració amb la Secretaria Autonòmica de Cultura i Esport, la Direcció General d'Innovació Educativa i Ordenació (DGIEO) i el CEFIRE artisticoexpressiu de la Conselleria d'Educació, Cultura i Esport (GVA). S'adreça a creadors, a títol individual o bé en col·lectiu, que situïn el seu treball en el camp de les pràctiques participatives, relacionals, col·laboratives i pedagogies crítiques.

Els projectes presentats pels artistes han de tenir com a objectius fonamentals: l'aplicació de processos de creació artística contemporània en els centres escolars; el foment de la creació artística contemporània com a eina d'anàlisi i reflexió de problemàtiques socials en l'àmbit escolar, i la promoció del treball en comunitat per promoure la capacitat social de resoldre problemes.

Aquest programa és especialment rellevant en aquest context perquè permet l'accés a la cultura contemporània de l'alumnat que habita en zones rurals allunyades de nuclis urbans i amb difícil accés a les propostes culturals. En aquest sentit, aquest tipus d'iniciatives suposen, més enllà de la dimensió pedagògica i artística que abordarem més endavant, una oportunitat d'expandir-se per a la institució cultural que el promou i una estratègia per buscar nous espais més enllà dels convencionals. Per als centres escolars implica la possibilitat d'ampliar el seu imaginari respecte als espais de producció cultural, i al paper central que compleix la mateixa escola en la construcció d'un teixit cultural que afavoreixi la participació real de totes les persones.

El projecte assignat al CEIP Verge dels Dolors de Benilloba va ser «Els detalls i les coses», creat per Paula Miralles i Vicente Arlandis (col·lectiu artístic Taller Placer), i activat en col·laboració amb altres artistes. La docent coordinadora del projecte en el centre va ser Rebeca Sanjuan.

Descripció del procés

«Els detalls i les coses» és un projecte d'arts vives que convida a observar i explorar l'entorn per mitjà de diferents processos artístics: mirar, olorar, sentir, degustar, tocar i analitzar les *coses* que habiten l'escola i que conformen el dia a dia de l'alumnat i la seva percepció de l'escola. Aquest projecte entén que l'experiència escolar no només es configura a través de coneixements i proves objectives, sinó que el cos i els sentits ocupen un lloc central en la configuració d'un imaginari individual i col·lectiu entorn de la idea mateixa d'escola. Les arts despleguen aquí tot el seu potencial per generar pensament crític, i com a vehicle per a l'expressió d'idees i experiències.

La residència s'articula entorn de l'inventari d'elements i espais del centre escolar a través d'una observació minuciosa mediada pels sentits. Així, el projecte es divideix en sis eixos temàtics que funcionen com a fil conductor entre el cos de l'alumnat i els espais que ocupa en el seu dia a dia: els colors, les olors, les textures, els sons, els sabors i, finalment, les coses.

El projecte va ser ideat en un primer moment per activar-se amb alumnat d'últim cicle de primària (5è i 6è), encara que va haver-hi una integració posterior en el projecte de la resta d'estudiants de l'escola. Finalment, l'alumnat participant es va dividir en un grup motor conformat per quatre grups de 2n i 3r cicle de primària. També es va implicar en algunes de les sessions l'alumnat de primer cicle (1r i 2n) i el de cicle d'infantil.

Taller Placer va comptar amb diverses col·laboracions al llarg de les diferents sessions: Nil Gallego per a la sessió vinculada al so, Amalia Ruiz Larrea per introduir el tema del fanzín, i el Gremi de mestres confiters i pastissers de València per a la proposta relacionada amb el gust. El treball amb agents externs sempre és un element dinamitzador i motivador per a l'alumnat perquè els proporciona una nova mirada sobre l'escola, generant també processos d'aprenentatge alternatius.

El calendari general de treball de la residència artística en el centre educatiu el fixa la mateixa convocatòria, determinant tres moments o fases de treball comuns a tots els projectes seleccionats: fase d'adaptació del projecte artístic al context escolar, fase d'intervenció al centre i fase de memòria i avaluació. En la primera d'aquestes fases es concreta el cronograma d'intervenció (50 hores), els equips docents i les àrees implicades, els grups d'escolars participants; i s'adapta el projecte assignat a la realitat del centre educatiu. En la segona fase es desenvolupen els projectes segons el calendari previst i es documenten els processos de treball. Finalment, en la fase de memòria, es recull l'anàlisi i avaluació de les diferents experiències.

Figura 1. Procés de recollecció d'olors de l'entorn escolar per al seu posterior reconeixement (a); objectes utilitzats durant el treball de l'eix temàtic vinculat al tacte (b); una alumna intenta identificar una olor en una de les sessions de treball (c); dispositius utilitzats per Nil Gallego en l'eix temàtic del so (d)
 Font: Paula Miralles, amb l'autorització de la coordinadora del projecte en el centre Rebeca Sanjuan.

«Els detalls i les coses» és una proposta artística amb una metodologia activa i participativa, que posa al centre el cos de l'alumnat com a catalitzador d'experiències i com a detonant d'aprenentatges. Cadascun dels eixos temàtics s'activa a partir de diferents activitats, però gairebé tots ells tenen estratègies metodològiques comunes: exploració de l'entorn escolar a través dels sentits, llistat de sensacions i impressions a manera de registre de l'experiència, ús del dibuix com a eina narrativa i procés final d'avaluació i reflexió.

Les activitats proposades suposen una exploració sensorial de l'entorn a partir de processos vinculats a la pràctica artística contemporània: recorregut pel centre amb cel·lofan de colors als ulls, construcció d'una cambra fosca per a la comprensió del procés de percepció visual, identificació de sabors, deriva per l'entorn a través del sentit del tacte, localització d'olors de l'entorn i cartografia posterior del recorregut, o escolta activa dels sons de l'escola a través de la pràctica del silenci.

En cada eix temàtic l'alumnat va crear el seu propi fanzín, una autoedició experimental que va permetre registrar les diferents experiències i documentar els processos de treball. Per realitzar-ho es va emprar una vella fotocopiadora del

centre en desús. El llibre es conforma a partir dels llistats de paraules (individuals o grupals) que es generen en cadascuna de les accions sensorials i de les restes d'objectes o substàncies de les diferents activitats. Cadascun d'aquests fanzins té el seu propi títol, ideat i votat per l'alumnat del grup motor.

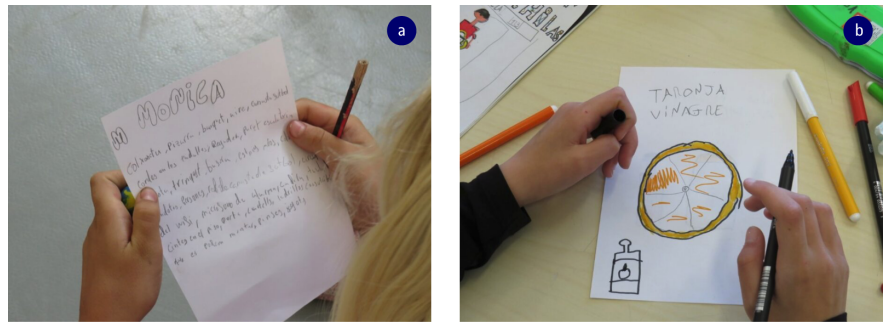

Figura 2. Llistat de paraules (a); utilització de la representació gràfica com a eina expressiva durant una de les sessions de l'eix temàtic de l'olor (b)

Font: Paula Miralles, amb l'autorització de la coordinadora del projecte al centre Rebeca Sanjuan.

Es van fer servir diverses tècniques gràfic-plàstiques com el dibuix amb materials diversos, el *frottage* o el collage, i la fotografia estenopecica. Així mateix, amb cada fanzín es va realitzar una acció o performance final, com enviar per correu postal un dels fanzins a l'artista col·laboradora Amalia Ruiz (Madrid) o enterrar un exemplar del fanzín en un lloc de l'escola i rescatar-lo al final de la residència per observar les transformacions físiques que s'havien produït en contacte amb la terra.

Es va treballar també l'anàlisi de l'entorn a través de la classificació d'objectes, atenent diferents criteris (color, grandària o forma) i aspectes vinculats a l'experimentació sonora a través de la presa i edició de sons de l'entorn.

Aquest projecte explora materials i processos artístics alternatius als utilitzats normalment en les classes d'arts plàstiques, proporcionant nous recursos didàctics al professorat, i una percepció ampliada i actualitzada dels materials artístics a l'alumnat.

Concepció didàctica

Els processos d'ensenyament-aprenentatge activats durant el desenvolupament de la residència inclouen estratègies metodològiques diverses.

El treball en context, a través de l'adaptació del projecte inicial a la realitat del centre educatiu, va suposar un diàleg constant entre tots els agents implicats. Atendre aquest context comporta necessàriament concessions, imprevistos i desacords i, sobretot, ser capaç d'adaptar la pràctica artística a l'estructura escolar (horaris, espais, etc.) a través de processos de treball col·laboratiu. A més, totes les activitats proposades van ser multinivell (des d'infantil fins a 6è de primària) i internivell (nivells diferents treballant junts i compartint espais i experiències).

L'absència d'un producte final posa necessàriament el focus en el procés i resulta una pràctica transgressora per al centre escolar, generalment condicionat per resultats i objectius prefixats.

L'exploració sensorial de l'escola i del seu entorn, és a dir, del que l'alumnat coneix i viu diàriament, suposa la vivència de l'extraordinari en l'ordinari. La curiositat obrint-se pas en el que ja és conegut. La possibilitat de mirar, d'olorar, de tocar,

d'escoltar-ho tot d'una altra manera. L'escola com a situació d'aprenentatge.

El projecte genera intersecció amb multiplicitat de sabers i d'àrees de coneixement: educació plàstica (tècniques i procediments artístics), àrees lingüístiques (aspectes comunicatius: llistats, expressió oral), coneixement del medi (els cinc sentits, exploració de l'entorn), ciències socials (cartografia de l'entorn), educació física (expressió corporal).

El cos i els sentits ocupen un lloc primordial en l'adquisició d'experiències i sensacions respecte a l'entorn, però no sempre està integrat a l'escola. Aquesta, generalment, prioritza processos cognitius en situacions en les quals el cos està en repòs, no es mou, està quiet, no intervé. En les sessions de treball del projecte artístic no va haver-hi fissures entre la teoria i la pràctica, entre el contingut i l'experiència, entre el fet de fer i el fet de pensar, es van concebre com un tot indissociable.

Finalment, l'avaluació i diàleg al final de les sessions juntament amb l'alumnat va permetre que aquest se sentís part activa del projecte, millorant la seva autoestima i afavorint el desenvolupament del pensament crític i divergent.

Principals desafiaments

El projecte va ser pensat per a 5è i 6è de primària per la presència d'aspectes relacionats amb la lectoescriptura i la utilització d'elements comunicatius que requerien uns coneixements previs concrets. La docent coordinadora del projecte és tutora d'infantil, per la qual cosa al principi va ser necessari un important treball d'adaptació de totes dues parts. L'artista va haver d'adaptar la proposta per incloure nivells educatius inferiors no contemplats en un primer moment, i la docent assumir labors més vinculades a la coordinació entre nivells i professorat. Això va plantejar la necessitat d'atendre aquestes qüestions a l'hora d'assignar els projectes a cadascun dels centres seleccionats.

Per als artistes no va resultar fàcil encaixar el procés de treball en l'estructura escolar. Els temps requerits, per exemple, no eren sempre viables per qüestions d'horari. La residència va suposar un exercici constant de diàleg i d'acords.

La labor del professorat col·laborador va resultar fonamental per comprendre quines eren les limitacions reals del centre i conèixer la personalitat dels grups, però el rol que van assumir durant el desenvolupament de les sessions no va ser sempre participatiu. Així doncs, es planteja la necessitat d'integrar la residència en la programació d'aula, fent un esforç per incorporar-la a la seqüència didàctica. D'una altra manera, l'experiència suposa una interrupció, però no queda evidenciada la seva intersecció amb el currículum escolar.

L'avaluació de l'experiència per part del professorat hauria d'incloure rúbriques i indicadors que permetin avaluar els aprenentatges adquirits. D'aquesta manera, el projecte podria afectar més la pràctica educativa, generant una transferència dels processos de treball implementats pels artistes. La idea seria que, una vegada la residència acabi, el professorat pogués aplicar estratègies metodològiques pròpies dels processos artístics i incorporar-les a la seva pràctica docent.

Principals aportacions

Quant a les aportacions del projecte en relació amb la pràctica educativa, la docent coordinadora va manifestar que aquestes li van permetre reflexionar, aturar-se, documentar, observar, descobrir nous canals comunicatius i recursos creatius. A vegades el ritme de l'escola no concedeix aquests espais per pensar. Les classes de plàstica es dediquen més a produir objectes que a generar pensament creatiu i espais per analitzar i ampliar la mirada de l'alumnat respecte al seu entorn i al món que els envolta.

Quant a l'alumnat, a més dels aprenentatges relatius a les tècniques i procediments artístics emprats, el projecte els ha permès prendre consciència de la importància que té el cos en la percepció de la realitat. També ha estat una oportunitat per donar-los veu i legitimar l'expressió de les seves idees i sensacions en un ambient de llibertat i seguretat. A més, la proposta amplia el seu imaginari respecte a la pràctica artística i els materials i processos més convencionals.

Per a la comunitat educativa el projecte ha estat una manera d'acostar la creació artística contemporània a un entorn que normalment queda exclòs del circuit de la cultura. Les residències artístiques en entorns escolars són una manera de fomentar la participació cultural de la ciutadania.

Quant a la pràctica artística, el contacte amb un centre educatiu permet ampliar el camp d'acció i sortir dels espais convencionals de producció cultural. Així mateix, obliga els artistes a reflexionar sobre aspectes pedagògics que, en altres contextos expositius o museístics, solen ser perifèrics. Les residències en centres escolars suposen una oportunitat per pensar i reflexionar entorn de la mateixa obra en contacte directe amb el públic. Un públic que no necessàriament visitaria les seves propostes ni entendria les seves pràctiques si no fos perquè aquesta vegada és la proposta artística la que visita a l'espectador per, a més, fer-lo partícip del seu procés de creació.

Referents

CEIP Verge dels Dolors de Benilloba d'Alacant. 2023. *Resistències artístiques*.

Recuperat el 16 de setembre de 2023:

<https://portal.edu.gva.es/colebenilloba/resistencias-artistiques/>

Consorci de Museus de la Comunitat Valenciana. Generalitat Valenciana. 2023. *Els detalls i les coses*. Resistències artístiques: processos artístics en entorns educatius. Recuperat el 15 de setembre de 2023:

<https://resistencias.consorcimuseus.gva.es/es/los-detalles-y-las-cosas-2/>

Taller Placer. 2023. *Els detalls i les coses*. Recuperat el 16 de setembre de 2023:

<http://www.tallerplacer.com/losdetallesylascosas>

Projecte «*Fan-Què?* Un fanzín col·lectiu en imatges»

Autor: Pau Monfort Monfort

Centre educatiu:	CEIP Cervantes (Castelló de la Plana).
------------------	--

Curs o nivell:	Tercer cicle de primària.
----------------	---------------------------

Durada:	Dos mesos (10 sessions de 2 h).
---------	---------------------------------

Agents implicats (dins o fora del centre):	Mestre impulsor (especialista en educació musical i educació plàstica i visual). Integrants de VA! Asociación Cultural y de Promoción de las Artes Visuales (Marta Pérez Civera i María Sáinz Arandia).
--	--

Tipologia

Arts plàstiques i visuals

Residència artística

Context educatiu

El CEIP Cervantes és un centre d'una línia situat al centre de Castelló de la Plana. La degradació urbanística del barri on es troba i el trasllat de les famílies de nivell socioeconòmic mitjà a zones de la ciutat de nova construcció ha fet que el centre hagi experimentat un canvi progressiu en la composició de l'alumnat. Actualment, la majoria d'infants són provinents de famílies migrants i de nivell socioeconòmic baix.

El projecte «*Fan-Què?* Un fanzín col·lectiu en imatges» es va desenvolupar el curs 2019-2020, i forma part de la convocatòria de residències artístiques promoguda pel Consorci de Museus de la Comunitat Valenciana i el CEFIRE (Centre de Formació, Innovació i Recursos Educatius) anomenada Resistències Artístiques. Gràcies a aquesta iniciativa, trenta centres públics del territori valencià gaudeixen de la residència d'un artista o equip d'artistes que desenvolupen un projecte en col·laboració amb els docents, amb la intenció d'incorporar els llenguatges de la creació contemporània als processos d'aprenentatge formals. Tenint en compte la realitat social de l'alumnat del centre, que fa que tingui un contacte escàs amb la cultura i l'art, aquest tipus d'iniciatives suposen una experiència molt valuosa tant en l'àmbit educatiu com personal i social.

Descripció del procés

El projecte proposa la realització d'un fanzín com a eina de creació col·lectiva a través de la qual es promou la reflexió de l'alumnat sobre l'ús actual de la imatge. Mitjançant la utilització d'aquesta eina i del collage, la proposta pretén generar un espai on tractar temes relacionats amb el context del centre educatiu, que interessin als mateixos protagonistes, amb la intenció de donar-los veu i facilitar la seva participació com a agents actius en la societat. D'aquesta manera el

projecte es planteja com un espai de joc per experimentar amb la creativitat, una manera de compartir idees, pensaments i sentiments amb la resta del món, i una arma d'empoderament individual i grupal.

En un món on predomina la comunicació visual, el projecte, dirigit a l'alumnat del tercer cicle de primària, pot facilitar la comprensió i reflexió sobre la informació que reben i produeixen. El fanzín, utilitzat històricament per expressar-se de forma no convencional fora dels mitjans de masses, permet desenvolupar la capacitat crítica a l'hora d'expressar-se i relacionar-se amb els altres. L'ús de l'art contemporani com a eina educativa en aquesta etapa facilita l'adquisició de coneixements artístic-plàstics, alhora que promou valors de respecte, tolerància, igualtat i empatia.

El projecte estava dividit en tres blocs en els quals s'han treballat els diferents aspectes per a la creació del fanzín: 1) història del fanzín i anàlisi de material gràfic, 2) tècniques artístiques (collage) i les seves possibilitats expressives, i, per acabar, 3) la posada en comú dins del mateix grup i amb la resta d'agents socials (educatius, culturals, familiars, etc.). A continuació es detallen les sessions dels tres blocs:

El primer bloc es dividia en tres sessions i versava sobre el concepte de fanzín, la història d'aquest tipus de publicacions i per a què serveixen, establint un diàleg amb l'alumnat sobre l'ús de les imatges en l'actualitat, així com sobre la comprensió de la informació que emetem i rebem. La primera sessió va servir per fer una dinàmica de presentació del grup, presentar el projecte i realitzar una pluja d'idees sobre què podia ser un fanzín.

Figura 1. Dinàmica de presentació en la primera sessió
Font: Marta Pérez.

També es va fer una cerca guiada en llibres i a través d'internet per trobar una definició més acurada, que va sorgir en una posterior posada en comú. En la segona sessió es va introduir l'alumnat en la història dels fanzins gràcies a l'anàlisi de múltiples publicacions, amb formats i temàtiques variades, que van proporcionar els artistes. A més a més, els infants van tenir l'oportunitat d'iniciar-se en la tècnica del collage a través de la construcció d'una imatge senzilla a partir de fragments donats.

Figura 2. Recopilació de la informació recollida en la recerca
Font: Marta Pérez.

Figura 3. Detall de l'activitat de creació de collages a partir de retalls donats
Font: Marta Pérez.

Per tancar el bloc, en la tercera sessió es va dur a terme una dinàmica grupal sobre els processos de comunicació (emissor-receptor), seguida d'un breu debat sobre els mitjans de comunicació i allò que ens comuniquen les imatges. La sessió es va concloure amb un exercici per arribar a un acord sobre les temàtiques que tractaria el fanzín col·lectiu: una temàtica comuna (els deures escolars) i diverses temàtiques d'interès triades per l'alumnat.

El segon bloc, d'una duració de set sessions (una per setmana), es va centrar en el mateix desenvolupament dels continguts del fanzín a través de les diferents eines de creació. En ell, es va dur a terme una anàlisi del material gràfic aportat, es va conèixer la tècnica del collage com a instrument per comunicar i expressar idees i emocions, es va treballar la posada en pàgina del contingut de la publicació, i es va elaborar una premaqueta de manera artesanal. Aquest bloc se

subdividia en quatre activitats: en la primera es van introduir les eines de creació i es va realitzar un primer collage individual, partint del material gràfic disponible; en la segona es va fer una selecció d'imatges personals (autoretrat, entorn familiar, barri, etc.) per després realitzar un segon collage en la tercera activitat; i les últimes tres sessions es van dedicar a l'última activitat, que consistia en l'elaboració pròpiament del fanzín col·lectiu, recollint les creacions fetes en les sessions anteriors i organitzant-les atenent la maquetació, així com la creació d'una portada i l'elecció d'un títol per al fanzín: *Una peresa rara*.

Per culpa de la interrupció de la pandèmia, va quedar pendent la posada en pràctica de l'enquadernació artesanal d'un exemplar per alumne.

Figura 4. Mostra d'estratègies i tècniques de collage aportada per les artistes
Font: Marta Pérez.

Figura 5. Exemple de collage fet per l'alumnat
Font: Marta Pérez.

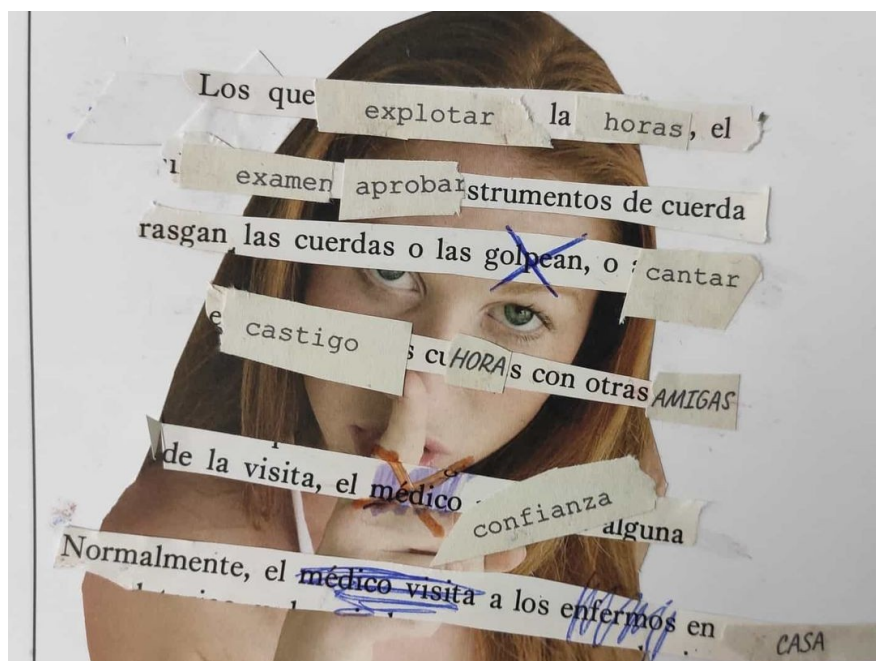

Figura 6. Una altra mostra de collage fet per l'alumnat
Font: Marta Pérez.

Figura 7. Una tercera mostra de collage elaborat per una alumna
Font: Marta Pérez.

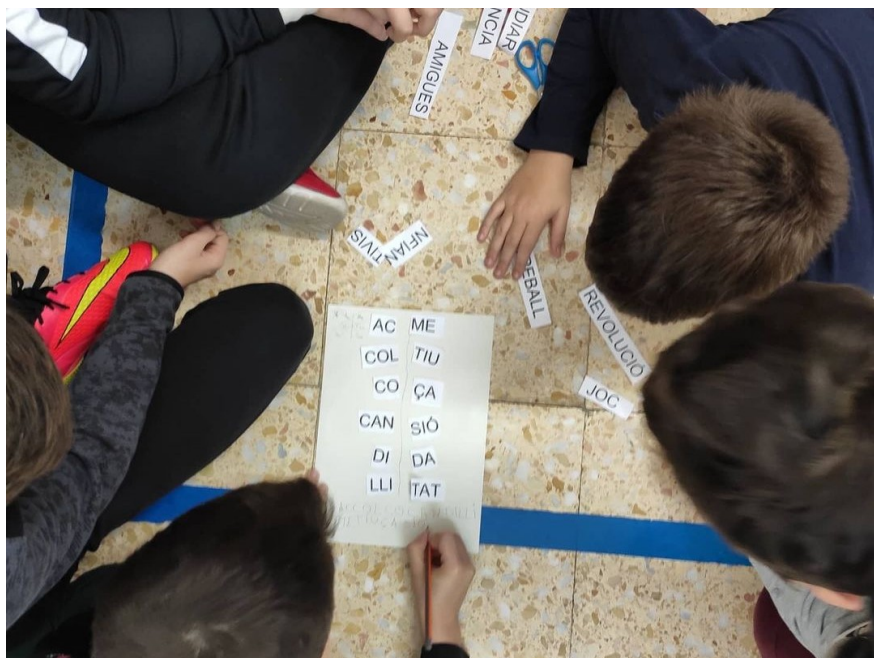

Figura 8. Els estudiants jugant amb síl·labes per trobar un títol per al fanzín
Font: Marta Pérez.

El tercer bloc va haver de repensar-se per la impossibilitat de continuar amb les sessions presencials (la idea inicial era fer una presentació pública del fanzín col·lectiu en forma d'exposició i comunicació). Davant d'aquest inconvenient, es va optar per reunir l'alumnat a través de videoconferència per poder fer un tancament del projecte i mostrar el resultat final en format digital.

Per tal d'avaluar el procés creatiu al llarg del projecte, es van establir uns criteris d'avaluació en diferents moments: l'activitat inicial d'anàlisi i comparació de fanzins, avaluat a través d'un qüestionari a la plataforma virtual del centre; la participació en els debats proposats, a través de l'observació i el diari d'aula; i l'elaboració dels diferents collages, fent ús de rúbriques que tenien en compte l'espai acotat per treballar, el text manuscrit, les paraules impreses i retallades de revistes, el contingut adequat a la temàtica, la varietat de tècniques, la varietat de materials i el respecte pel treball dels companys.

Figura 9. Portada del fanzín
Font: Marta Pérez i María Sáinz.

Concepció didàctica

Quant a la didàctica de l'educació artística, aquest projecte posa el focus en tres elements principals: el primer d'ells és l'ús variat de tècniques artístiques de collage (retall amb tisora, esgarrat, ús de formes geomètriques en el tall, ús de fragments de text, jugar amb l'escala, recursos de retòrica visual com la metàfora, l'analogia o la metonímia, etc.). En segon lloc, es treballa el fanzín com a recurs didàctic per recollir i exposar coneixement de qualsevol matèria treballada a l'aula; es treballen els diferents formats i tipologies de fanzín, segons el plegat del paper, el tipus de contingut (text, dibuix, imatges, collage, etc.), la distribució de la informació o la temàtica triada; també es parla sobre les estratègies de maquetació i les possibilitats quant a tècniques d'enquadernació artesanal, així com de l'ús d'escàner o fotocopiadora.

Finalment, un aspecte fonamental en aquest projecte és iniciar l'alumnat en l'alfabetització visual: es tracta d'un dels objectius principals de la matèria d'educació plàstica i visual, com pot comprovar-se en l'actual currículum. En les diferents activitats que conformen la proposta, tant en aquelles que treballen les

arts plàstiques com en els debats, s'ha intentat desenvolupar en els infants una visió crítica del món de les imatges, de manera que no es conformin només en el consum sinó que facin també el pas de produir-ne. El fanzín, com a eina de comunicació fora dels mitjans de masses, esdevé una oportunitat per posar en pràctica aquesta capacitat crítica a l'hora d'expressar-se i relacionar-se amb els altres.

Principals desafiaments

En un primer moment, la intenció dels artistes era implicar no només la classe de sisè, sinó també altres cursos inferiors, encara que fos d'una manera més puntual. A més, també es tenia la intenció de fer partícip i conscient el professorat del centre que, durant aquells mesos, s'estava desenvolupant aquesta experiència artística i educativa. No obstant això, la inèrcia pròpia del funcionament escolar i les rutines establertes al llarg dels anys van fer molt difícil treure el projecte més enllà de les quatre parets de l'aula on es va dur a terme. Tot i que l'equip directiu estava al cas de la realització del projecte i li donava suport, no va ser possible implicar més professorat o grups d'alumnes. A tot això cal afegir l'aparició sobtada de la pandèmia, que va obligar a tancar el projecte sense la possibilitat de fer una exposició del treball efectuat i la difusió prevista del fanzín col·lectiu elaborat pels infants.

A banda d'això, una altra dificultat que es va produir diverses vegades al llarg del projecte va tenir a veure amb la gestió de la presa de decisions per part de l'alumnat. Com que fins aleshores no havien tingut massa experiències assembleàries, es van produir conflictes a causa d'una planificació insuficient d'aquestes situacions per part del docent i dels artistes. Es va fer patent la necessitat de reforçar aquestes habilitats en el grup, per tal que les decisions preses en gran grup foren més democràtiques i justes.

Principals aportacions

Estava previst que l'avaluació de l'experiència per part de l'alumnat es fes una vegada finalitzessin les sessions de treball. Com que no es va poder fer el tancament del projecte amb l'alumnat a causa de l'inici sobrevingut de la pandèmia, va ser impossible dur a terme una avaluació formal de l'experiència per part de l'alumnat. No obstant això, sí que es va realitzar una videoconferència de comiat juntament amb els artistes i un grup nombrós d'alumnat. En aquest grup van destacar el fet d'haver après tècniques plàstiques com el collage o la mescla amb altres tècniques de dibuix, i les sessions de debat sobre la temàtica general (els deures) i les reflexions col·lectives sobre les creacions fetes. Un altre punt positiu és que l'alumnat va poder veure des de dins un projecte artístic, amb totes les fases, els entrebancs, els moments creatius o la presa de decisions col·lectives.

Des d'un primer moment es va crear un clima de confiança i de treball molt positiu. En molts moments de les sessions es van arribar a aconseguir reflexions, debats i aprenentatges significatius, ben lluny de l'habitual simulacre educatiu que tant costa de trencar. L'alumnat s'endugué una motxilla carregada de pensament visual crític, amb unes reflexions molt interessants sobre el debat de la idoneïtat o no dels deures a casa amb una paleta molt àmplia de tècniques creatives i, sobretot, amb l'experiència d'haver gaudit treballant amb artistes, compartint els processos creatius, ensenyant i aprenent els uns dels altres. Això

ha quedat plasmat en el resultat del projecte, en forma d'un fanzín col·lectiu que recull de manera molt fidel tot el que s'ha aconseguit durant les hores de treball, de debat, de reflexió, d'aprenentatge i col·laboració de tot l'equip.

No obstant això, el millor llegat per al centre queda patent en la realització, en dos cursos posteriors, de projectes artístics de llarga durada en els que també s'han dut a terme fanzins de creació col·lectiva, amb el títol de *Diversimals*, vol. I i II, dedicats a la diversitat afectiva i sexual en el món animal i a la diversitat familiar, respectivament.

Tipologia

Arts plàstiques i visuals

Projecte de centre

Dinàmiques dialògiques per a la creació de racons artístics

Autora: Sònia Benítez Ferrando

Centre educatiu:	Escola dels Encants (Barcelona).
Curs o nivell:	Activitats i racons que es desenvolupen en un ambient (aula) de 24 infants barrejats de 4t, 5è i 6è (cicle superior).
Durada:	Activitats dutes a terme durant les dues primeres setmanes de curs i posteriorment l'habilitació de dos racons de dos mesos de durada.
Agents implicats (dins o fora del centre):	Tutor i alumnes.

Context educatiu

Aquest projecte es va realitzar durant el curs 2018-2019 a l'escola pública dels Encants de Barcelona. Es tracta d'una escola creada el 2009 al districte de l'Eixample, concretament al barri de la Sagrada Família. Té un projecte innovador, que es caracteritza per promoure una escola viva i participativa amb una metodologia de treball actiu i respectuós amb els ritmes dels infants. La majoria d'infants que van a aquesta escola són de famílies dels voltants, encara que també hi ha un nombre força elevat de famílies d'altres barris que han matriculat els seus fills buscant aquest model pedagògic concret.

Durant el dia escolar es produeixen moments de conversa, així com estones de treball amb el referent d'aula que acompanya l'alumnat durant el seu aprenentatge. També es facilita la lliure circulació pels ambients de l'escola, vuit en total, on es treballen les diferents àrees curriculars. L'escola està formada per tres comunitats: petits, mitjans i grans, on els infants de diferents edats estan barrejats i formen part d'un ambient. Per exemple, als ambients de petits ens trobem infants de tres, quatre i cinc anys junts i cada ambient té un tutor referent.

Descripció del procés

A l'escola dels Encants, els infants formen part d'una comunitat on es barregen tres edats diferents, la qual cosa fa que en començar el curs uns marxin a una comunitat superior i altres es retrobin amb infants amb qui havien compartit cursos anteriors. En el cicle de grans implicat en aquest projecte, alguns infants de sisè van marxar a l'institut i alguns que el curs anterior havien cursat tercer van pujar al grup dels grans i, per tant, es van retrobar amb companys amb qui ja havien coincidit anteriorment. Per aquesta raó, durant les primeres setmanes del

curs escolar es prioritza dur a terme activitats, dinàmiques i jocs per fomentar la cohesió del grup, el retrobament amb companys amb qui fa cursos que no coincideixen, i establir vincle amb els docents que els acompanyaran durant aquell curs. A continuació, s'expliquen algunes de les dinàmiques que es van realitzar:

Teixim?

Un matí, durant la conversa amb què comencen les jornades en aquesta escola, la tutora va rebre als infants llegint un llibre sobre la biografia de l'artista Louise Bourgeois (*Cançó de tela. La vida teixida de Louise Bourgeois*, d'Amy Novesky). Després de comentar el llibre, i conèixer la seva vida i obra, es va oferir una caixa amb diferents materials naturals (pedres, pinyes, fustes de diferents mides, etc.) i molts fils de llanes de diferents colors, amb la proposta que individualment creessin una petita escultura amb el material seleccionat. En definitiva, se'ls proposava teixir els seus pensaments, esperances i desitjos –tant personals com grupals– al voltant del curs que encetaven. Finalment, entre tots van decidir que havien de crear una estructura comuna per poder afegir cada un dels seus treballs i posar-la a una zona central de l'aula, de manera que allò que s'havia gestat els primers dies els acompanyés tot el curs.

Figura 1. Instal·lació *Teixim*
Font: Sònia Benitez.

Arruguem

Un dia durant la conversa la tutora va col·locar papers de diferents formats, retoladors i ceres al mig de la rotllana d'alumnes. En arribar a l'aula es va demanar als infants que s'ajuntessin amb tres dels seus companys seguint la consigna de trobar un company amb el mateix número de calçat i un altre que tingués el mateix nombre de germans. Va ser interessant veure com compartien la informació i com s'organitzaven per treballar en petit grup.

Ja amb els grups de tres fets, la docent va demanar que agafessin un paper i l'arruguessin. A continuació, havien de buscar quines imatges els suggerien els plecs, i consensuar amb el grup abans de dibuixar-les sobre el paper. Passada una

bona estona van penjar a l'aula els dibuixos que havien sorgit i que mostraven el món creat pels diferents membres del grup.

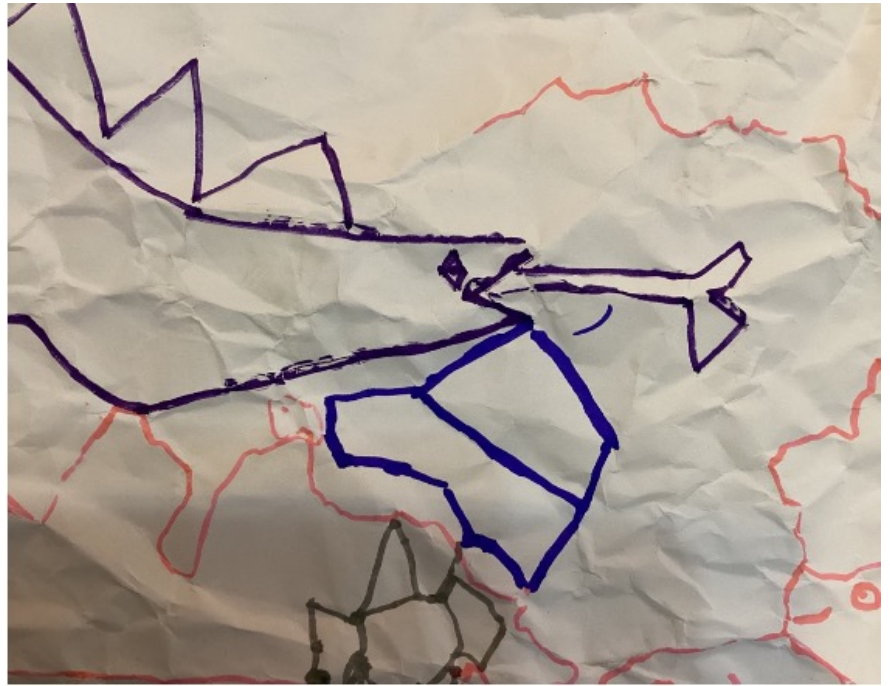

Figura 2. Imatge d'Arruguem
Font: Sònia Benitez.

Volem tenir uns racons artístics!

Un dia durant la conversa l'alumnat va expressar que li havien agradat molt les propostes que acabem de descriure, i va demanar poder continuar fent altres treballs similars. Després de donar les seves opinions i idees, infants i tutora van acordar crear uns racons artístics per treballar en moments puntuals o quan ja haguessin acabat les activitats d'altres matèries. Aquestes propostes estan pensades per fer de forma autònoma i individual, però en algunes ocasions també es poden realitzar en petit grup. Es tracta de dues activitats que anirien canviant cada dos mesos aproximadament i que constarien d'una fitxa amb l'explicació de la proposta, material necessari, artistes referents i una autoavaluació. Aquests són alguns exemples dels racons duts a terme:

- **Teixim els nostres pensaments i idees**

Aquest racó proposava combinar fotocòpies d'imatges en blanc i negre que prèviament l'alumnat havia seleccionat, buscat a casa o dibuixat per després afegir-hi color cosint amb fils i llana. L'objectiu era transmetre algun pensament o idea, i posteriorment suggerir elements destacats o modificar la imatge gràcies al color de la llana. Per a aquesta activitat es van trobar diferents referents com Victoria Villasana, artista mexicana que combina la llana per donar color a les seves obres, i diferents imatges de creacions d'artistes que elaboren escultures tèxtils.

- **Cosim papers**

Aquest racó proposava als infants teixir però sense fils. Disposaven de tires de paper prèviament tallades de diferents tipus, colors, mides i gruix. Sobreposant i, per tant, teixint aquest paper, podien crear una peça amb formes bidimensionals

o tridimensionals. Durant el procés, a més, podien canviar la composició introduint altres elements que creguessin necessaris: color, altres imatges, etc. Per a aquest racó es va donar com a referent l'artista de collage Susana Blasco.

Concepció didàctica

Les propostes descrites es van plantejar a demanada dels infants que, a les converses diàries, expressaven els seus neguits i les seves inquietuds i fins i tot, com en aquest cas, feien demandes sobre el seu procés d'aprenentatge. La pedagogia activa busca que els alumnes siguin els protagonistes dels aprenentatges i aprenguin fent activitats que els interessin. El docent els estimula perquè se sentin motivats durant aquest procés, cosa que es va aconseguir amb les dues dinàmiques inicials, i hi manté una relació horitzontal, fomentant un treball cooperatiu.

Per això la conversa és un moment important. El diàleg, el respecte als altres i a les seves opinions, així com el fet de saber esperar, són aprenentatges imprescindibles per al dia a dia. A més, la conversa és un espai idoni perquè els infants s'expressin i comparteixin inquietuds, dubtes i necessitats, com va passar en aquesta aula a principis de curs.

El treball per racons, utilitzat en aquest cas a l'aula, és una proposta metodològica que permet a l'alumnat treballar de forma autònoma. També els ajuda a aprendre a ser responsables, ordenar-se i organitzar-se per dur a terme la tasca. Els racons, a més, respecten els interessos i ritmes de cada alumne.

Principals desafiaments

Per una banda, les propostes inicials del gran grup estan pensades per establir connexions entre els infants que comencen junts un nou curs. Aquestes dinàmiques han de ser prou engrescadores per aconseguir que hi vulgui participar tothom. I, per altra banda, el docent ha de respectar si algú encara no està preparat o no té prou confiança per fer-ho. Per aquesta raó, és rellevant que les dinàmiques siguin adequades a les diverses edats, respectuoses i que engresquin els participants. El fet de dur a terme activitats plàstiques actives i lliures pretén que els infants se sentin còmodes i que tots puguin participar sense sentir-se observats. L'objectiu és compartir una estona amb els companys i que això sigui l'excusa per parlar, decidir, observar, etc. Les propostes plantejades eren obertes i permetien a l'infant crear de forma individual o en petit grup. És difícil no recórrer a patrons o guions preestablerts, que difícilment fomenten la creativitat o el dibuix espontani. Els docents han de donar oportunitats de qualitat per al treball plàstic, oferint materials i propostes de qualitat per engrescar-los i no limitar el seu treball plantejant coses massa estructurades.

Les diferents activitats dels racons que es van acordar havien de ser propostes prou suggerents perquè els infants les volguessin fer, però sobretot força autònomes, ja que es durien a terme en moments en què la docent estaria acompanyant altres infants. L'activitat, per tant, havia d'estar ben plantejada, amb prou material de consulta i referents, a més del material artístic per poder-la dur a terme i avaluar-la.

Principals aportacions

La idea inicial d'aquestes propostes era crear cohesió de grup, conèixer aquells infants que havien arribat nous o que feia un curs que no coincidien. Durant les primeres setmanes de curs és important cuidar aquests moments, buscar estones per compartir, parlar i sobretot jugar junts. En aquest cas, el joc es produïa a través de l'expressió plàstica, un recurs que en un primer moment en alguns infants (sobretot en cicles elevats) pot originar por i fins i tot rebuig.

Molts infants verbalitzen que no saben dibuixar o que no els va bé, però amb aquestes activitats es pretén donar un ús expressiu a aquest llenguatge, gaudir i no buscar un determinat resultat final. Compartir experiències artístiques com les descrites a l'aula va originar que molts alumnes mostressin el seu interès i que demanessin ells mateixos poder disposar de més oportunitats durant la setmana per crear d'aquesta manera diferents racons artístics voluntaris.

Cal destacar, a més, el fet que sigui l'infant el que mostri les seves necessitats i tingui un espai segur per poder-les comentar. Disposar d'una estona diària de conversa ho facilita, a més de permetre als infants ser participants de la presa de decisions sobre què i com volen aprendre perquè sigui un aprenentatge significatiu.

«Sembra. Pràctiques artístiques mix-media»

Autora: María José Ortiz Romani

Centre educatiu: CEIP Enric Soler i Godes (Castelló de la Plana).

Curs o nivell: 1r a 6è de primària.

Durada: Sis mesos.

Agents implicats (dins o fora del centre):

Creadora: Maider Sorasu, amb la col·laboració d'Helena Sáez Alonso.

Mestra coordinadora: Alicia González García.

Docents col·laboradors dels diferents nivells participants.

Amb la col·laboració de: famílies i membres del menjador escolar.

Equip de coordinació conformat pels agents educatius i culturals implicats en el programa.

Tipologia

Multidisciplinari

Residència artística

Context educatiu

El CEIP Soler i Godes és un centre educatiu d'infantil i primària de titularitat pública situat en un barri perifèric del nord-oest de la ciutat de Castelló de la Plana. Ha crescut notablement en els últims anys per l'expansió urbanística i la immigració. L'escola es va construir en 1987, però a causa de l'increment demogràfic l'any 2009 es va haver d'ampliar i construir l'aulari d'infantil. El 2013 es va ampliar la zona del pati, remodelant-se i ampliant-se encara més a partir d'un projecte de patis coeducatius i actius.

Després d'haver iniciat l'any 2012-2013 el Programa Plurilingüe d'Ensenyament en Valencià (PPEV), durant el curs 2018-2019 es va començar amb el Programa d'Educació Plurilingüe i Intercultural (PEPLI). Aquest programa té com a principal objectiu garantir a l'alumnat l'adquisició d'una competència plurilingüe que impliqui el domini oral i escrit de les dues llengües oficials, el domini funcional d'una llengua estrangera i el contacte amb les llengües i cultures no curriculars però pròpies d'una part de l'alumnat.

Durant el curs 2022-2023, aquest centre va ser seleccionat per participar en el programa de residències artístiques en escoles «Resistències artístiques: processos artístics en entorns educatius» impulsat pel Consorci de Museus de la Comunitat Valenciana (CMCV) en col·laboració amb la Secretaria Autonòmica de Cultura i Esport, la Direcció General d'Innovació Educativa i Ordenació (DGIEO) i el CEFIRE artisticoexpressiu de la Conselleria d'Educació, Cultura i Esport (GVA).

Els projectes presentats pels artistes han de tenir com a objectius fonamentals l'aplicació de processos de creació artística contemporània en els centres escolars; el foment de la creació artística contemporània com a eina d'anàlisi i reflexió de problemàtiques socials en l'àmbit escolar, i la promoció del treball en comunitat per promoure la capacitat social de resoldre problemes.

En una comunitat escolar diversa i conformada per diferents cultures, els projectes artístics col·lectius afavoreixen la creació de vincles i d'un espai en el qual sentir-se part de la comunitat escolar. El procés creatiu es converteix en un altaveu per expressar-se i en un mitjà per compartir vivències i donar a conèixer elements propis de la seva cultura d'origen. Per tant, en aquest context en particular, el projecte pot considerar-se una estratègia més per reforçar i implementar el Programa d'Educació Plurilingüe i Intercultural al qual al·ludíem anteriorment.

El projecte artístic assignat va ser «Sembra. Pràctiques artístiques mix-media» de la creadora i il·lustradora Maider Sorasu. Aquesta proposta pedagògica porta a l'aula una experiència artística col·lectiva, connectada amb la naturalesa i amb les tradicions culinàries a través de l'experimentació amb diferents tècniques i materials.

Descripció del procés

El projecte va consistir en la creació d'un calendari/receptari col·lectiu amb l'alumnat de 1r a 6è de primària, amb dibuixos elaborats a partir de diferents tècniques i materials artístics, rescatant algunes receptes de la cuina tradicional valenciana i de les diferents cultures que conformen l'escola des d'una perspectiva sostenible. Els objectius del projecte poden resumir-se en:

- Fomentar els processos de creació artística col·lectiva.
- Afavorir l'interès i rescatar les tradicions culinàries familiars per aplicar-les al context escolar mitjançant exercicis d'experimentació i creativitat artística que generin intersecció amb diferents àrees i sabers curriculars.
- Activar projectes de treball creatius que involucrin els diferents agents de la comunitat escolar.
- Generar processos d'aprenentatge en un context d'expressió lliure i de respecte per les diferents idees i creacions de l'alumnat.
- Experimentar de manera creativa amb diferents tècniques artístiques i aprendre mitjançant el joc sobre la naturalesa i les temporades dels aliments.

Durant la residència, els nens participants van poder desenvolupar i reconèixer la seva creativitat a través de l'art, i enriquir el seu imaginari respecte a les pràctiques artístiques.

Figura 1. Procés de creació del receptari (a); mural col·lectiu de fruites i verdures (b); estampació amb fruites i verdures (c)
 Font: Maider Sorasu amb l'autorització de la docent coordinadora Alicia González.

L'artista i l'equip docent van acompanyar l'alumnat en els seus processos de creació i d'expressió, oferint eines per a la gestió de conflictes i les frustracions derivades dels processos de presa de decisions col·lectius.

El calendari general de treball de la residència artística en el centre educatiu el fixa la mateixa convocatòria, determinant tres moments o fases de treball comuns a tots els projectes seleccionats: fase d'adaptació del projecte artístic al context escolar, fase d'intervenció en el centre i fase de memòria i avaluació. En la primera d'aquestes fases es concreta el cronograma d'intervenció (50 hores), els equips docents i les àrees implicades, els grups d'escolars participants, i s'adapta el projecte assignat a la realitat del centre educatiu. En la segona fase es desenvolupen els projectes segons el calendari previst i es documenten els processos de treball. Finalment, en la fase de memòria, es recull l'anàlisi i avaluació de les diferents experiències.

Les 50 hores de treball es van distribuir en sis sessions. Cada sessió es va replicar en totes les aules de primària, donant lloc a divuit sessions íntegrament, i ajuntant dos grups en cada sessió amb la finalitat d'incloure tot l'alumnat en el projecte.

Figura 2. Maider Sorasu i una cuinera del centre en una de les sessions de treball del projecte (a); coques preparades per l'alumnat (b); publicació final del projecte «Sembra» (c); famílies accedint als receptaris mitjançant el codi QR inclòs en la publicació (d)
 Font: Maider Sorasu amb l'autorització de la docent coordinadora Alicia González.

Les sessions de treball de la fase d'intervenció es van dividir en:

- Sessió 1: Alimentació i color: cercle cromàtic de colors, temporalitat de les verdures i creació de tints naturals.
- Sessió 2: Reciclar: pots de germinats i disseny d'estampació amb verdures.
- Sessió 3: Collage: col·lectiu, individual i del cos humà.
- Sessió 4: Recepta il·lustrada: *lettering* i creació de la recepta il·lustrada per al llibre.
- Sessió 5: Llenguatge narratiu i calendari (creació de minicontes tipus còmic i calendari col·lectiu de verdures de temporada).

- Sessió 6: Tècniques de dibuix creatiu i esdeveniment de tancament: tècniques de creació per a propostes lliures a partir de l'abstracció. Elaboració de coques de l'alumnat de primària i presentació final a les famílies del projecte juntament amb la publicació *Sembra*.

En el projecte es va involucrar altres agents de l'escola com l'hort escolar, el menjador escolar Cuinatur, i els grups d'infantil en moments puntuals del projecte.

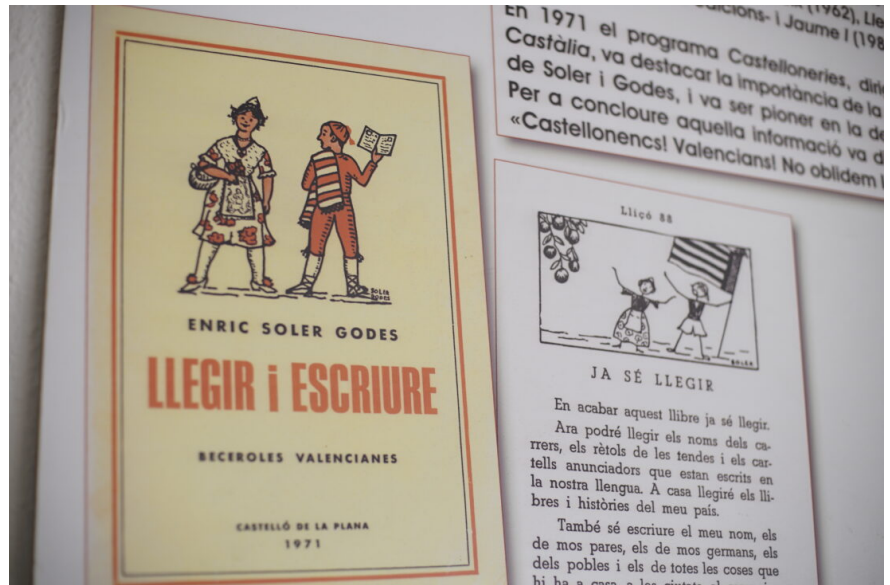

Figura 3. A vegades, quan s'acull el cas estrany a l'aula succeeixen coses com a mínim curioses. En aquest cas, la coincidència entre el títol del projecte de resistències artístiques «Sembra» i el títol del *Quadern Sembra* (1936), una revista escolar redactada i il·lustrada per alumnat d'Enric Soler i Godes, destacat escriptor i pedagog espanyol castellonenc (1903-1993) que dona nom al centre. Font: Maider Sorasu amb l'autorització de la docent coordinadora Alicia González.

Concepció didàctica

El projecte va explorar la transversalitat dels processos artístics, generant intersecció amb multiplicitat de sabers i àrees de coneixement: educació plàstica (tècniques i procediments artístics: dibuix, collage, estampació, *lettering*, etc.), àrees lingüístiques (vocabulari, redacció del receptari, expressió oral), ciències socials (la cuina local i global com a element cultural), coneixement del medi (fruites i hortalisses de temporada, alimentació sostenible, hàbits de consum responsable, reciclatge) i matemàtiques (mesurar ingredients, pes d'aliments). Juntament amb l'àrea de Música, es va incloure la versió en àudio d'algunes de les receptes familiars (alumnat de segon cicle) perquè estiguessin disponibles mitjançant un codi QR al receptari. A més, l'artista va col·laborar també en les sessions radiofòniques del centre amb l'enregistrament d'un pòdcast en format entrevista que li va fer l'alumnat (inclòs en la publicació «Sembra» mitjançant codi QR).

El treball en context, a través de l'adaptació del projecte inicial a la realitat del centre educatiu, va suposar un diàleg constant entre tots els agents implicats. Atendre aquest context comporta necessàriament concessions, imprevistos i desacords i, sobretot, ser capaç d'adaptar la pràctica artística a l'estructura escolar (horaris, espais, etc.) a través de processos de treball col·laboratius. A més, totes

les activitats proposades van ser multinivell (des de 1r fins a 6è de primària) i internivell (un mateix cicle conformat per dos nivells treballant junts, i compartint espais i experiències).

Principals desafiaments

En un primer moment, la proposta va ser concebuda per a un grup reduït d'alumnat, però finalment es va desenvolupar amb els tres cicles de primària, de 1r a 6è, amb grups de cinquanta alumnes alhora. Això implica que aquest tipus de projectes necessitin l'esforç dels creadors per adaptar-se a un context de treball que té la seva pròpia estructura i les seves pròpies necessitats, tant respecte a agrupacions com a horaris. Per a l'escola, d'altra banda, suposa haver d'acollir el cas estrany i fer un esforç per obrir-se a altres maneres d'organització i treball a l'aula. Implica estar sempre oberts a la possibilitat que succeeixin coses imprevistes a l'escola, entenent que l'itinerari entre el currículum escolar i l'aprenentatge poden tenir múltiples direccions i sentits. No sempre és el contingut curricular el que detona aquest itinerari, es pot començar també per un projecte extern per després generar vincles amb el currículum.

Es va fer, per tant, un esforç de coordinació entre grups, i el paper del professorat col·laborador va ser clau. No obstant això, no tots van participar amb la mateixa implicació ni motivació, i a vegades van ocupar un segon pla durant les sessions sense arribar a integrar la proposta en la programació d'aula. Aquest aspecte és rellevant perquè implica que les residències d'artistes en centres escolars poden no entendre's simplement com una interrupció de les dinàmiques de l'aula si el professorat l'experimenta com una cosa aliena a la seva pràctica educativa, com un espai separat del seu procés de treball a l'aula.

En aquest sentit, és important insistir que, encara que la proposta s'articuli com un projecte multidisciplinari i interdisciplinari, això no sempre s'evidencia i, per tant, entre els diferents sabers que intervenen no s'estableix una relació clara i significativa que ajudi l'alumnat a entendre que existeixen relacions entre aquests malgrat que les àrees escolars s'imparteixin com a coneixements separats.

Principals aportacions

La residència va suposar la intervenció de les famílies i de gran part de la comunitat escolar, reforçant notablement el sentiment de pertinença de l'alumnat i motivant-los a l'hora de participar i implicar-se en les diferents dinàmiques. La intervenció d'un agent extern (artista) trenca amb les seves rutines i desmunta certes estructures de funcionament quotidià a l'aula.

Va ser important incloure en el projecte una part per compartir els processos i els resultats, una pràctica molt instaurada en l'àmbit artístic (exposició) però no sempre integrada en la pràctica educativa, que sol viure els processos de manera més aïllada de l'entorn.

Aquest tipus de projectes suposen, en contextos en els quals es treballa amb col·lectius en risc d'exclusió social, una manera de cohesionar grups i de fomentar la participació de tot el teixit escolar. A més, el treball col·lectiu fomenta la cooperació i ofereix eines valuoses per al treball en grup.

Quan intervé el cos i s'exploren altres espais del centre, més enllà de l'aula, l'alumnat generalment està més motivat. El mateix succeeix quan en les dinàmiques d'aula i en els processos d'aprenentatge s'impliquen altres agents de l'escola que normalment romanen al marge o compleixen una altra funció dins del sistema escolar. Aquest va ser el cas del col·lectiu del menjador escolar o de les mateixes famílies.

La residència suposa també una formació per al professorat implicat, ja que, a més de la vivència i de conèixer noves eines i tècniques artístiques, incorpora a la seva pràctica educativa (en el millor dels casos) metodologies de treball pròpies dels processos de creació artística.

L'elaboració d'una publicació final que va recollir totes les receptes i els processos de treball va ser la culminació del procés de creació col·lectiva. Tots dos, procés i resultat, tenen el seu paper en l'àmbit pedagògic i poden ser valuosos si es conjuguen, i no es jerarquitzen, en els processos d'ensenyament-aprenentatge. El producte final en les creacions artístiques proporciona oportunitats per a l'aprenentatge, la reflexió, la crítica i l'expressió. A més, té un valor motivacional que contribueix a la millora de l'autoestima de l'alumnat.

A l'artista el treball en entorns educatius li va permetre explorar i conèixer altres contextos de treball diferents dels habituals, i això el va obligar a obrir-se a processos col·lectius en els quals es dilueix el concepte d'autoria tan present en la pràctica artística en espais museístics o expositius.

Referents

Consorci de Museus de la Comunitat Valenciana. Generalitat Valenciana. (2023). «Sembra: pràctiques artístiques mix-media». Resistències artístiques: processos artístics en entorns educatius. Recuperat el 28 de setembre de 2023: <https://resistencies.consorcimuseus.gva.es/es/siembra-practicas-artisticas-mix-media/>

Entrevista a Maider Sorasu per alumnat del CEIP Enric Soler i Godes: <https://drive.google.com/file/d/1VU1WW55j-uAX-TaF39tABGnpiXtck509/view>

Sorasu, M. [Maidar]. www.maidersorasu.com

Tipologia

Arts plàstiques i visuals

Multidisciplinari

Projecte de centre

Projecte de centre. Dret a viure en un món més saludable i sostenible

Autora: Sònia Benítez Ferrando

Centre educatiu:	Escola dels Encants (Barcelona).
Curs o nivell:	Projecte que desenvolupa tota l'escola. Experiències concretes: • Mitjans: 1r, 2n i 3r • Grans: 4t, 5è i 6è • Acció de tota l'escola
Durada:	Durant tot un curs escolar, però es desenvolupen més accions durant el tercer trimestre.
Agents implicats (dins o fora del centre):	Tutors de cada aula, altres docents de la comunitat educativa del centre i famílies.

Context educatiu

Aquest projecte es va realitzar durant el curs 2018-2019 a l'escola pública dels Encants de Barcelona. Es tracta d'una escola creada el 2009 al districte de l'Eixample, concretament al barri de la Sagrada Família. Té un projecte innovador, que es caracteritza per promoure una escola viva i participativa amb una metodologia de treball actiu i respectuós amb els ritmes dels infants. La majoria d'infants que van a aquesta escola són de famílies dels voltants, encara que també hi ha un nombre força elevat de famílies d'altres barris que han matriculat els seus fills i filles buscant aquest model pedagògic concret.

Durant el dia escolar es produeixen moments de conversa, així com estones de treball amb el referent d'aula que acompanya l'alumnat durant el seu aprenentatge. També es facilita la lliure circulació pels ambients de l'escola, vuit en total, on es treballen les diferents àrees curriculars. L'escola està formada per tres comunitats: petits, mitjans i grans, on els infants de diferents edats estan barrejats i formen part d'un ambient. Per exemple, als ambients de petits ens trobem infants de 3, 4 i 5 anys junts i cada ambient té un tutor referent.

Descripció del procés

Cada any, en el marc del projecte d'escola, el claustre duu a terme un projecte anual que busca fer un treball comú de tota la comunitat educativa i crear accions que mostrin a les famílies, entorn, etc., el que han anat investigant i creant durant el desenvolupament d'aquest treball. El curs 2018-2019 es va decidir fer un

projecte relacionat amb els objectius de desenvolupament sostenible (ODS) aprovats el 2015 per l'Assemblea General de Nacions Unides i expressats en l'Agenda 2030 de Desenvolupament Sostenible que es desplega en disset objectius. En concret, es va optar per treballar el dret a viure en un món més saludable i sostenible. L'objectiu d'aquest projecte era parlar amb els infants dels drets i deures, fer un treball d'investigació a l'aula i elaborar activitats i accions a escala grupal però també de cicle i, finalment, de tota l'escola.

Per desenvolupar el dret escollit, el claustre va decidir realitzar un projecte de llarga durada durant tot el curs que els tutors referents treballarien a les aules. A l'aula, els docents tindrien diferents llibres i contes relacionats amb el tema, a més de disposar d'enllaços a vídeos o documentals per poder-ne parlar amb els infants i, mitjançant la conversa, decidir què els interessava i quines investigacions o accions volien treballar per tal de desenvolupar el projecte.

Durant el procés es va explicar què és un dret i es va parlar sobre els drets dels infants i, més concretament, sobre el dret que s'havia decidit per a aquell curs. A més, també es va acordar dur a terme alguna acció conjunta com a escola i resumir què s'havia fet en la memòria anual de centre.

Seguidament, s'expliquen alguns exemples dels treballs i accions fets.

Comunitat de mitjans

A partir del visionament de diferents curts i d'algun programa de l'informatiu adreçat a infants infoK, en alguns dels ambients de mitjans va sorgir l'interès per treballar sobre l'aigua: la importància de l'aigua per viure, els canvis climàtics extrems que s'estan vivint (zones amb sequera, altres amb pluges molt abundants), què és la sequera i com afecta el nostre dia a dia, com podem estalviar aigua, etc. Es van pensar idees per estalviar més aigua a l'escola i es van dissenyar, elaborar i penjar eslògans per diferents espais de l'escola per conscienciar els altres companys.

En relació amb aquest tema, també van veure un curtmetratge anomenat *PolarBearMan*, el qual pretén crear consciència de la situació del desgel i com això afecta els ossos polars de l'Àrtic. A partir d'aquest visionament es va decidir crear una instal·lació artística efímera per reflexionar sobre el desgel consistent a veure en primera persona com es desfà el gel i així prendre consciència sobre l'escalfament global i la situació a l'Àrtic. Van omplir envasos de bric amb aigua i peces de fruites i verdures i els van congelar. Un cop glaçats els van penjar a una zona del pati on van poder veure com s'anaven desfent.

Comunitat de grans

Aprofitant que a la comunitat de grans hi havia un ambient anomenat Temps Moderns que ja treballava els drets dels infants, es van pensar diferents propostes perquè els infants realitzessin durant les estones de lliure circulació:

- Un joc de Memory sobre els drets dels infants.
- Una investigació sobre la diferència entre dret i deure.
- Una exploració sobre l'artista urbà Banksy a partir d'un llibre de les seves obres per veure quina relació es pot trobar entre el seu treball i el que s'estava investigant. Com a tancament, en aquesta proposta els infants podien dissenyar un grafit a l'ambient de taller per denunciar, protestar o reafirmar algun aspecte que per ells hagués estat rellevant, per després col·locar-lo a l'escola.

A part d'aquestes activitats cada un dels tutors va treballar diverses accions amb els seus infants, com per exemple la que va sorgir a un dels ambients, anomenada «Fem escultures?». En aquest cas els infants van investigar sobre el plàstic, un aspecte que els va interessar molt a partir del visionament d'un vídeo sobre les illes de plàstic al Pacífic. En relació amb aquest tema, es va decidir recollir plàstics i portar-los a l'escola per crear de manera conjunta una escultura. Alguns dels reptes que va implicar aquest projecte van ser crear entre tots la forma que volien donar a les escultures, decidir si havia de tenir algun significat, si farien una obra figurativa o abstracta, com col·locarien els plàstics, etc.

Acció conjunta de tota l'escola

Per finalitzar el projecte de forma global es va decidir fer una acció conjunta fora de l'escola, que consistia en una instal·lació de protesta, festiva però reivindicativa. Aprofitant que un cop al mes els veïns i l'associació Eixample Respira tallaven el carrer per protestar i posar de manifest que la zona de l'Eixample on està ubicada l'escola és una de les més contaminades de la ciutat, els docents van considerar que els infants també podien ser participants d'aquestes reivindicacions.

Per a aquesta instal·lació cada infant va realitzar un motlle de guix d'un petit cotxe amb un lema per un món més sostenible. Es van crear frases per conscienciar de la problemàtica, però també es van aportar idees per col·laborar amb petites accions de millora. Un cop els infants van crear les seves peces, un divendres abans d'acabar el curs escolar es va demanar permís per tallar el carrer Cartagena i cada comunitat d'alumnes va anar col·locant les peces en fila omplint el carrer, creant una instal·lació efímera de 20 minuts.

Figura 2. Instal·lació Cotxes al carrer Cartagena
Font: Sandra Garcia.

Concepció didàctica

La proposta plantejada pel claustre es basava en el treball per projectes a partir del dret escollit, potenciant un aprenentatge significatiu a partir d'un tema força ampli al voltant del qual l'alumnat elabora el seu propi procés d'aprenentatge.

En aquest cas concret, el tema va ser donat pels docents, però els infants van haver de buscar la informació i, a partir de la conversa —activitat bàsica en la realització de projectes—, seleccionar, elaborar i desenvolupar un tema o problemàtica concrets a partir d'allò que més els havia interessat o havien descobert de forma vivencial. Durant aquest treball l'infant es converteix en el protagonista i el docent acompanya creant diferents dinàmiques i potenciant el treball tant en petit com en gran grup.

Durant aquest procés, en la majoria dels ambients es va veure que era possible desenvolupar els temes treballats a partir d'activitats artístiques, les quals, a més, eren un recurs molt interessant per donar idees per millorar o denunciar situacions que l'alumnat veia injustes o que l'afectaven. L'anàlisi i la reflexió eren necessàries per desenvolupar a posteriori el seu treball. Per tant, l'art es va constituir en forma de coneixement a més d'un recurs de pràctica col·laborativa, tant en cada grup com en el conjunt de tots els alumnes de la comunitat. Pensar, planificar i dur a terme un projecte artístic va permetre en molts casos descobrir tendències actuals o artistes contemporanis. I, a més, durant l'elaboració del projecte els infants van poder descobrir diferents tècniques d'expressió, i crear-ne de pròpies, a més d'analitzar obres (vídeos principalment) com a recurs per transmetre idees.

Principals desafiaments

El fet de ser un projecte de centre, on cada una de les aules ha de desenvolupar un treball concret a partir d'una mateixa idea de treball, ja és un gran desafiament. És complicat concretar en claustre què es vol treballar, quin és l'objectiu i com es durà a terme, i la dificultat s'incrementa si, a més, s'ha de triar un tema prou ampli perquè el puguin investigar infants de totes les edats. Sovint no es pot veure si ha sigut una bona idea fer aquest treball concret fins que no passen els mesos i sorgeixen les dificultats. El fet d'executar un projecte a tan llarg termini i amb molta llibertat temporal fa que es difuminin les accions i que

de vegades els infants no tinguin clar allò que estan treballant o el perquè. És important que els tutors facin un treball sistemàtic, el qual suposa un repte afegit a la càrrega de feina a què s'enfronta el docent en el dia a dia.

Principals aportacions

Crear accions on els infants vegin que el que fan implica els altres i que poden ajudar a pensar com podem viure millor és un gran repte. En molts dels casos (com es pot veure en l'acció conjunta) ells mateixos van suggerir idees de millora davant de les problemàtiques ambientals que havien detectat. Defensar els seus drets i mostrar als altres (principalment als adults) allò que no els agrada o no els sembla bé és un aprenentatge crucial que també es va fomentar en aquest projecte.

Viure en comunitat un mateix tema i buscar relacions entre escola i entorn és una altra de les aportacions més significatives del projecte. És important que el que es treballa a les aules permeti que els alumnes estableixin relacions amb el món que els envolta per esdevenir persones responsables en la defensa dels seus drets i valors. També és fonamental que siguin capaços de crear connexions amb el seu dia a dia i desenvolupar competències per la vida.

Com a claustre, amb aquest treball conjunt es busca la implicació de tots els membres de la comunitat, establint relacions de col·laboració. Encara que molts dels treballs es fan dins de cada grup, és important mostrar el que es va realitzant i que els alumnes vegin que tota l'escola està centrada en un mateix focus, donant importància al tema seleccionat. El fet de dur a terme una acció final conjunta crea comunitat, un aspecte important per a les escoles en general i que l'Escola dels Encants té com a objectiu específic. Crear una o diverses accions on alumnes, docents, famílies i en aquest cas fins i tot veïns puguin implicar-s'hi és una de les raons principals per dur a terme aquests projectes, però, com hem vist, això també comporta dificultats tant pel que fa a les idees com a l'organització.